

Lamberg, Marko 2021: Människa och miljö i medeltida Åbo. *Folkmålsstudier*, nr 59. S. 71–101.

Marko Lamberg

MÄNNISKA OCH MILJÖ I MEDELTIDA ÅBO

*Human Beings and Nature in the Spatial Parlance of the Inhabitants of Medieval Turku
(Sw. Åbo)*

The way pre-modern men and women spoke of locations within urban space casts light upon their relationship with other human beings as well as with physical nature surrounding them. This study focuses on the late medieval town of Turku (known as Åbo in Swedish) in Finland. In total, 115 genuine location descriptions can be found in the source material that deals with Turku in the period between 1355 and 1509. These documents refer to 289 spatial landmarks, including buildings, streets, institutions, humans as well as elements of physical space. The majority of the location descriptions can be found in documents written by professional scribes or religious clerks. However, these descriptions display considerable variation in terms of the choice of landmark and thus it is likely that they reflect the contemporaries' actual parlance that, in all likelihood was not entirely accurately.

The location descriptions analysed in this study contain between 1 and 19 landmarks, with the average being 2.5 landmarks per description. Approximately 15% of the landmarks formed elements of the natural space, especially the river and a smaller stream that runs through the city. Approximately 22% of the landmarks consist of elements of man-made space, such as streets, buildings and the marketplace. Approximately 29% of the landmarks consist of references to humans. These individuals were current residents, previous owners of the properties in question or owners of neighbouring houses. The relatively imprecise mention of Turku is the most popular single landmark (17% of all landmarks). The rest of the landmarks represent several different categories, from toponyms to the measures of the spatial unit in question. References to other humans seem to have been relatively important, whereas the role of religious institutions and buildings, as well as the role of all public buildings, seem to have been surprisingly modest. Perhaps these structures in the spatial parlance imply an understanding of a medieval urban community as mainly being a human network with a collective memory.

1 Inledning

I den här artikeln analyserar jag hur medeltida Åbobor talade om fysiska platser, dvs. lägen i det urbana rummet eller i dess omedelbara omgivning.¹

---

¹ Den här artikeln bygger på mitt pågående forskningsprojekt kring förmoderna rumsliga diskurser, finansierat av Svenska litteratursällskapet i Finland, Svenska Kulturfonden och Humanistiska forskarkollegiet (TIAS) vid Åbo universitet. Jag tackar varmt redaktionen

När moderna finländare berättar för en annan person var någonting är beläget, kan de förstås använda det officiella adresssystemet som bygger på gatunamn och fastighetsnummer. Ett sådant system existerade dock inte under medeltiden – dess tillkomst kan urskiljas i Mellaneuropa först under 1700-talet, även om gator namngavs redan under antiken och även om hus försågs med nummer på sina håll redan under 1500-talet (Rose-Redwood 2008:286–287; Tantner 2009:10–11).

I informella sammanhang kan dagens finländare berätta om platser och lägen genom att ty sig till sådana mer eller mindre precisa uttryck som ”på andra sidan ån”, ”nära parken”, ”mittemot Stockmann”, ”bredvid det gula huset” eller ”bakom bensinmacken”. När vi använder sådana uttryck, skapar vi topografiska beskrivningar av ett visst lokalt rum. Alternativt kan sådana beskrivningar kallas för korografiska, eftersom de avser mindre, avgränsade områden, till åtskillnad från geografiska beskrivningar för större arealer eller hela jorden (Nutti 1999; Curry 2005; Borys 2014). Topografin kopplas dock ofta samman med kartor, och korografi som begrepp är sällsynt. För enkelhetens och tydlighetens skull nöjer jag mig med att tala om lägesbeskrivningar i den här artikeln. I lägesbeskrivningarna finns ofta en förankring i en fysisk plats, som jag kallar för landmärke. Detta begrepp förekommer ofta som verktyg i den i övrigt sparsamma litteraturen om rumsligt språkbruk. Det förekommer dock skillnader i hur begreppet används; hos somliga forskare täcker *landmärke* alla möjliga element som existerar i det urbana rummet, människorna inbegripet (Mounin et al. 1980:491; Smail 1999:13–15, 72; Lamberg 2013), medan andra gör en åtskillnad mellan vanliga bostadshus och synligare landmärken (Lynch 1960:78–83; Ling 1990:210–211; Savolainen 2017:61–69). Det finns också forskare som använder begreppet utan att närmare diskutera dess innebörd. I den här artikeln anknyter jag till den förstnämnda uppfattningen dvs. jag betraktar också fysiskt mindre synliga element och till och med människor som potentiella landmärken.

Gemensamt för forskningen om lägesbeskrivningar och namnforskningen är att det bland landmärken kan finnas namn såsom exemplet ”mittemot Stockmann” ovan visar. Lägesbeskrivningar kan också utvecklas till inofficiella ortnamn som används i vardagliga sammanhang (Ainiala 2003:209–217). Men en lägesbeskrivning behöver inte alltid bygga på ett

---

för *Folkmålsstudier* samt de två anonyma lektörsgranskarna för värdefulla synpunkter vilka har hjälpt att förbättra innehållet i framställningen. Likaså vill jag rikta ett stort tack till mina kolleger vid TIAS och till deltagarna i forskarseminariet i nordiska språk vid Åbo universitet för nyttiga kommentarer och litteraturtips. Självklart tar jag ansvaret för alla eventuella brister och fel.

namn. Den kan vara mer komplicerad och bestå av flera led som kombineras: det går att beskriva ett hypotetiskt läge genom att säga t.ex. ”nära parken bakom bensinmacken bredvid det gula huset”.

Det förmoderna rumsliga språkbruket är fortfarande ett bristfälligt utforskat fält, även om språkvetarna har ägnat intresse åt toponymer, alltså ortnamn, samt åt etymologier och namngivningsprinciper (t.ex. Harling-Kranck 1990; Eskeland 2001; Pitkänen 2003; Harling-Kranck 2005; Nyström 2016; Raunamaa 2017). Dessa forskningsrön har utnyttjats också inom lokalhistorisk forskning, eftersom toponymerna till exempel kan avslöja annars fördolda flyttrörelser och kulturmöten. Men forskningen kring toponymer har inte nämnvärt berört frågan om hur människor förr i tiden beskrev lägen och vad för slags landmärken de använde i sina beskrivningar. Frågan bör ha accentuerats i städerna, eftersom bebyggelsen och boendemönstret var tätare där än ute på landsbygden eller i skogsmarkerna.

För städernas vidkommande har historikerna och arkeologerna i Finland varit mer intresserade av den rumsliga ordningen, alltså hur det fysiska urbana rummet konstruerades och användes, än av hur de samtida talade om det. Panu Savolainen har behandlat Åbobornas rumsliga språkbruk under perioden 1740–1810 och han konstaterar att stadsborna varseblev det urbana rummet med hjälp av invånarnas bostäder och olika sorters landmärken, men han diskuterar inte dessa landmärken systematiskt (Savolainen 2017:61–69, 88).

Förmoderna lägesbeskrivningar i andra än finländska områden har hittills behandlats i några få verk. Roger Ling konstaterar att antikens romare kunde beskriva lägen genom att hänvisa till t.ex. tempel, gator och allmänna fontäner (Ling 1990). Daniel Lord Smail har med hänsyn till de lägesbeskrivningar som utfärdades i det senmedeltida Marseille upptäckt att den socioekonomiska bakgrunden påverkade människornas sätt att välja landmärken: gatunätet var viktigast för de professionella notarierna, medan vanliga borgare gärna hänvisade till de vardagliga kvartersnamnen och biskoparna tolkade det urbana rummet eller åtminstone sina egna fastighetsinnehav först och främst som husblock (Smail 1999; Smail 2000). Jag har tidigare tillämpat Smails metod i min genomgång av det rumsliga språkbruket i det senmedeltida Stockholm. Under 1400-talet och i början av 1500-talet använde stockholmarna ofta gator och andra fysiska element i sina lägesbeskrivningar. De lade också vikt vid människorna, i synnerhet grannar och tidigare ägare. Men under tidernas gång, alltså under olika stadsskrivares tjänsteperioder, förekom det förändringar i vilka typer av landmärken som prioriterades. Det som förblev obesvarat i den analysen gällde frågan om valet av landmärken hade någon koppling till stadsskrivarens personliga språkbruk eller om förändringarna återspeglar fastighetsägarnas språk och deras samhälleliga bakgrund (Lamberg 2013; Lamberg 2015).

I den här artikeln analyserar jag autentiska lägesbeskrivningar från den finländska medeltiden. Att studien koncentrerar sig på Åbo beror helt enkelt på källäget: det fanns bara sex officiellt erkända städer i Finland under det sena 1400-talet och källäget gynnar Åbo delvis därför att Åbo med sina cirka 2 000 invånare var den största staden i Finland (Niukkanen, Seppänen & Suhonen 2014:28).

Min centrala forskningsfråga gäller lägesbeskrivningarnas sammansättning: vad var det för landmärken som Åboborna använde? Men jag är inte bara ute efter en deskriptiv redogörelse, utan jag analyserar lägesbeskrivningar som återspeglings av förmoderna mentaliteter, i synnerhet i fråga om individens förhållande till sin omgivning. De förmoderna teknologiska färdigheterna var låga och människorna hade bara begränsade möjligheter att bearbeta sin fysiska omgivning. Naturelementen spelade alltså en stor roll för bebyggelsens konturer. Följaktligen är det relevant att också undersöka i vilken mån de medeltida Åboborna i sina lägesbeskrivningar hänvisade till naturformationer och i vilken mån de konstruerade lägesbeskrivningar genom att hänvisa till artefakter. En annan, lika viktig aspekt är människornas synlighet eller frånvaro i lägesbeskrivningarna samt det sätt på vilket människor omtalas. Den förmoderna kulturen har betraktats som antiindividualistisk i så måtto att den gynnade växelverkan, gemenskaper och kollektiv (Reynolds 1997). Detta leder till frågor om i vilken mån och i vilka funktioner människor och mänskliga kollektiv förekommer i lägesbeskrivningarna. Analysen har således tre huvudsakliga dimensioner: den fysiska miljön, naturen och människorna.

2 Källorna

Vi kan komma åt medeltida människors rumsliga språkbruk bara genom skriftliga källor. De tillgängliga texterna är av formell karaktär; för det mesta salu- eller donationsbrev samt domstolsutslag som behandlar köp, försäljning, arv eller donation av hus, bodar, tomter och kålgårdar. Ibland rör det sig om tvister rörande äganderätten till någon fastighet.

Underlaget för studien utgörs av medeltida transaktionsdokument eller avskrifter av sådana. Största delen av källmaterialet är tillgängligt i Diplomatarium Fennicum-databasen (<http://df.narc.fi/>). Antalet medeltida dokument som innehåller lägesbeskrivningar rörande Åbo med omnejd är 85 (se källor till tabell 1 nedan). Åtminstone 73 av dessa har utfärdats i Åbo. Att också dokument utfärdade utanför Åbo har beaktats i analysen beror på att brevutfärdarna – alltså de som förrättade en transaktion och lät nedteckna ett skriftligt bevis på den – alla var fastighetsägare i Åbo och i många fall också

invånare i Åbo. Också dokument utfärdade utanför Åbo kan således innehålla element som var typiska för Åbobornas rumsliga språkbruk.

Totalantalet analyserbara lägesbeskrivningar från Åbo är dock något större än 85, eftersom åtskilliga notiser beskriver mera än en enda fastighets läge. Totalantalet lägesbeskrivningar blir således 115. Antalet omtalade delar av fastigheter är ännu större, eftersom åtskilliga brev omnämner t.ex. hus, bodar och källare. Ibland har de olika delarna fått en egen lägesbeskrivning, men många definieras med hjälp av en gemensam lägesbeskrivning, något som till exempel gäller för en gård med tomt, källare och kålgård i DF 1804. Sådana fall har betraktats som en rumslig enhet, eftersom de uppenbarligen uppfattades så av de samtida.

De flesta – 92, alltså 80 procent – av de analyserade 115 lägesbeskrivningarna återfinns i dokument som är bevarade i form av avskrifter, något som också annars är typiskt för finländska medeltidskällor. Bortsett från DF 4115 och DF 5028 är avskrifterna medeltida. Merparten av dem, i synnerhet ett stort antal transaktionsdokument, ingår i de två stora kopieböcker som Åbo domkapitel under sent 1400-tal och början av 1500-talet lät avskrivna. De flesta dokumenten återfinns i Diplomatarium Fennicum-databasen på adressen <http://df.narc.fi/>, som bygger på de två stora källeditioner som Reinhold Hausen samlade, redigerade och utgav, alltså *Finlands medeltidsurkunder* (1910–1935) och *Registrum ecclesiae Aboensis* (1890). Alla de aktuella dokumenten är från tiden 1355–1509, men bara fyra dokument härrör sig från tiden före 1400-talet. Dokumenten har också gjorts tillgängliga via Codices Fennici-databasen på adressen <https://www.codicesfennici.fi>. Kopieböckerna har betydelse för den här undersökningen därför att de flesta av de privatägda transaktionsbrevens blivit förstörda i originalform. Domkapitlets närvaro och verksamhet i biskopstaden Åbo förklarar alltså att källäget för Åbo är överlägset övriga finländska medeltidsstäder. De ursprungliga lägesbeskrivningarna kan ha förändrats i samband med avskrivande och detta kommer att behandlas utförligt senare.

De flesta lägesbeskrivningarna – 95 stycken – är skrivna på svenska som ju var ett av de främsta talspråken i Åbo, men bara ett av dem. Bland stadens invånare och tillfälliga besökare fanns också åtskilliga som talade finska eller tyska som modersmål. Med hänsyn till stadens handelsförbindelser är det sannolikt att det åtminstone periodvis även talades andra språk, såsom estniska i Åbo (Kuujo 1985:77–95). Därtill har 20 lägesbeskrivningar skrivits på latin som ingen talade i vardagliga sammanhang (DF 649, 785, 806, 1124, 1471, 2997, 3458, 3984, 3851; REA 720, 723). Sådana dokument härrör sig sannolikt från andliga skribenter – präster, kyrkor och andliga ordnar var ofta inblandade i fastighetstransaktionerna. De fyra äldsta dokumenten från 1300-talet är alla skrivna på latin.

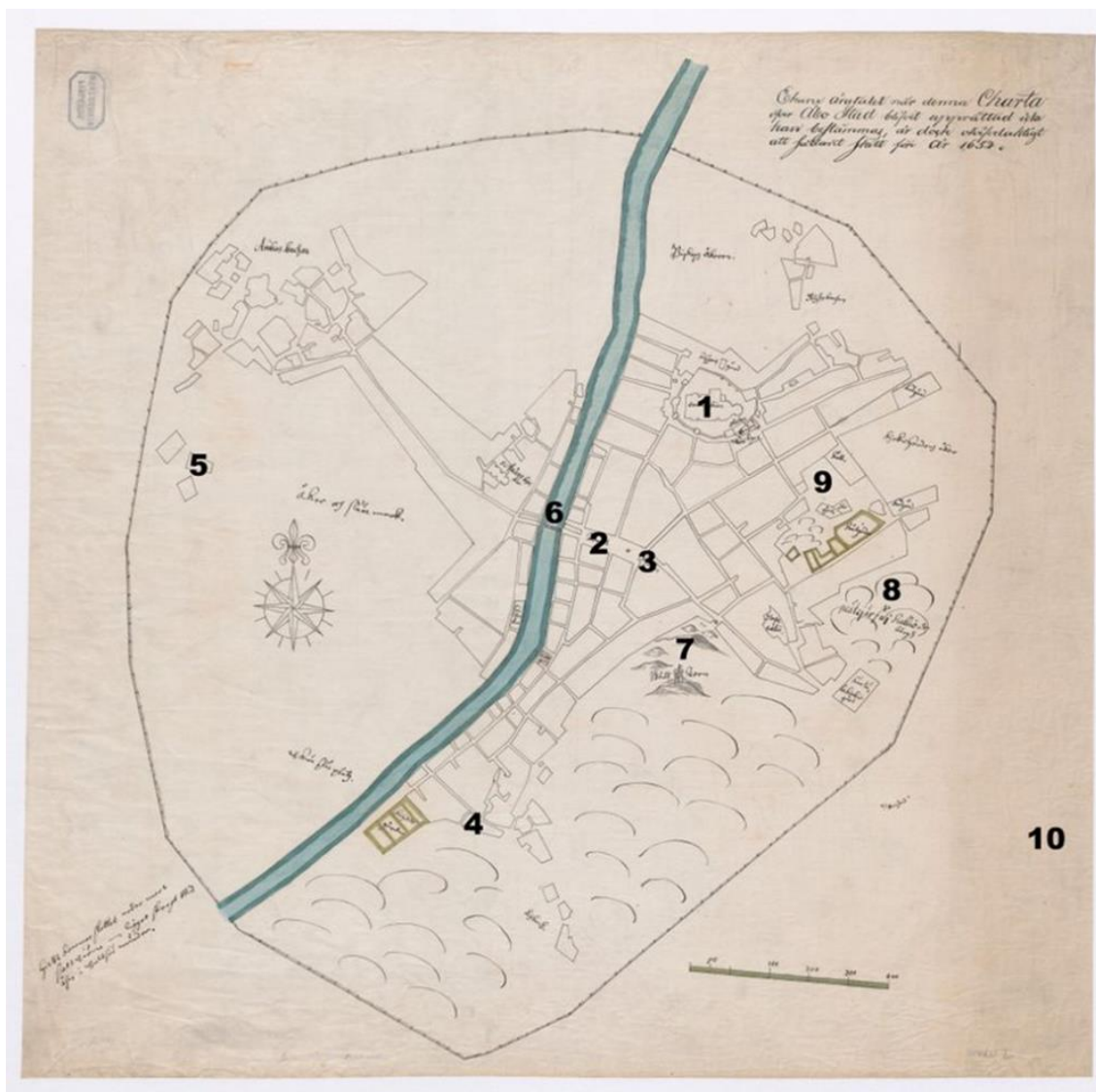
Också lägesbeskrivningar på latin kan återge faktiskt tal, visserligen i form av översättningar. Lägesbeskrivningar som har författats på svenska kan dölja tal som har framförts på andra språk, dvs. det kan finnas översättningar även i det svenska materialet. Medellågtyskan och fornsvenskan stod relativt nära varandra, vilket gav möjligheter till tvåspråkiga talsituationer (Mähl 2010). Finskan stod längre bort från den svensk-tyska språkgemenskapen, men det är troligt att finskspråkiga fastighetsägare, i synnerhet om de var borgare i Åbo, kunde tala svenska. Därtill verkar de i Finland tjänstgörande skrivarna ha förstått finska åtminstone i någon mån, även om det förekom individuell variation i de enskilda skrivarnas språkförmåga (Blomqvist 2017:193–194).

3 De fysiska konturerna av det urbana rummet i Åbo

Det område som de 115 lägesbeskrivningarna täcker består av det medeltida Åbo stad och Aningais väster om Aura å. Ursprungligen var Aningais en lantby, men under 1300- och 1400-talet införlivades området så småningom med den växande staden (Kuujo 1985, 194–195; Niukkanen, Seppänen & Suhonen 2014:49–50, 87).

Stadslagen gav de medeltida Åboborna fria händer att välja landmärken för sina lägesbeskrivningar. Lagen stipulerade att anteckningen i rådstugu-protokollet eller transaktionsdokumentet skulle innehålla följande uppgifter: måtten på tomten (alltså hur många alnar lång och bred den var), var fastigheten låg, när transaktionen gjordes och hur mycket pengar som möjligen överfördes mellan parterna (Holmbäck & Wessén 1966:73). Men angående själva läget gav lagen inga anvisningar om hur lägesbeskrivningen borde formuleras. Med detta som utgångspunkt kunde en rimlig hypotes vara att lägesbeskrivningarna i transaktionsbrevens kan återspegla individuellt språkbruk. Givetvis bör man med hänsyn till resultaten rörande Marseille och Stockholm i detta avseende räkna med att de professionella skrivare som utfärdade transaktionsdokumenten har påverkat lägesbeskrivningarnas form och innehåll.

Det fanns fem dominerande naturformationer i den lokala topografin i det medeltida Åbo. De synligaste torde ha varit klipporna Vårdberget och Galgberget (nuvarande Gertrudsbacken) som utgjorde ett slags gräns för stadsbebyggelsen i sydost. Också de tre huvudsakliga vattenelementen – alltså Aura å, sjön Mätjärvi samt Gropen, alltså bäcken som rann från Mätjärvi till ån – bör ha varit synliga för dem som bodde eller rörde sig i närheten av dem (Perälä 2001:8–10; Kostet 2001:29–38). Åbo stads medeltida topografi åskådliggörs av karta 1.

Karta 1. Åbo stad år 1634.

Den karta som lantmätaren Olof Gangius ritade av Åbo år 1634 är den äldsta bevarade kartan över Åbo stad. Vid tidpunkten för kartans tillkomst var Gropen och Mätjärvi redan uttorkade och några medeltida byggnader såsom dominikankonventet hade rivits ner. Trots dessa förändringar återspeglar kartan Åbo stads medeltida konturer bra. Följande platser som omnämns i denna artikel har markerats på kartan: 1: Domkyrkan. 2: Torget. 3: Rådstugan. 4: Dominikankonventet ("Klostret"). 5: Hospitalet. 6: Bron. 7: Vårdberget. 8: Galgberget. 9: Mätjärvi. 10: Sankta Gertruds gillesstuga. Originalen förvaras i Riksarkivet, Helsingfors. Kartan är tillgänglig via Digitalarkivet: <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=33618109>.

Åtskilliga artefakter, såsom byggnader, måste ha varit synliga från många håll. Bland dessa fanns åtminstone domkyrkan, dominikankonventet (oftast omtalad som klostret av de samtida), rådstugan och hospitalet. Även gillesstugorna, Helgeandshuset och biskopens och det övriga prästerskapets residensbyggnader torde ha urskilt sig åtminstone i lokala omgivningar jämfört med den övriga bebyggelsen, som till övervägande del bestod av timmerbyggnader. Rådstugan och de kyrkliga byggnaderna var tegelmurade åtminstone sedan 1400-talet. Men trots att de flesta vanliga stadsgårdar för det mesta var byggda av trä var de relativt höga, eftersom många bestod av två våningar (Seppänen 2012:622–670). Detta betyder att tegelhusen inte nödvändigtvis syntes på långt håll i gatubilden. Domkyrkan, byggd på en kulle, var dock den klart högsta byggnaden i staden. Rådstugan var lägre, men också den hade ett synligt läge om den beskådades från torget och från åkanten bakom torget. Förutom muren omkring domkyrkan hade Åbo inga försvarsverk som skulle ha kunnat hindra synligheten eller lämpat sig som landmärken. Åbo slott låg i sin tur långt borta vid Aura ås mynning. Bron över ån syntes däremot för många. Också hospitalet och Sankta Gertruds gillesstuga bör ha varit skönjbara, eftersom de låg utanför den enhetliga stadsbebyggelsen.

4 Åbobornas landmärken

De flesta av de ovan nämnda fysiska elementen förekommer faktiskt i de 115 lägesbeskrivningarna i det medeltida Åbo och dess omnejd. Sammanlagt möter vi 289 rumsliga landmärken, av vilka många förekommer mer än en gång. Landmärkena är uppräknade och indelade i olika kategorier i tabell 1.

Tabell 1. Landmärken i lägesbeskrivningar rörande fastigheter i det medeltida Åbo (med omnejd).

	Antal	Andel	Förekomst	Ensamstående
tidigare ägare (individ)	50	17,3	43,5	6
Åbo/staden	49	17,0	42,6	14
ån	28	9,7	24,3	5
granne (individ)	25	8,7	21,7	1
gata	21	7,3	18,3	0
granne (institution)	16	5,5	13,9	0
inneboende	10	3,5	8,7	1
Gropen	10	3,5	8,7	1
institution som ägare eller förvaltare	8	2,8	7,0	2
torget	8	2,8	7,0	2
måtten på tomten	8	2,8	7,0	0
dominikankonventet	6	2,1	5,2	0
gat-, torg- eller kvartershörn	6	2,1	5,3	0
bro	5	1,7	4,3	0
Aningais	5	1,7	4,3	1
namn på fastigheter	5	1,7	4,3	0
åker	5	1,7	4,3	0
tomt- eller åkerhörn	4	1,4	3,5	0
badstuga	4	1,4	3,5	0
domkyrkan	3	1,0	2,6	0
dike	2	0,7	1,7	0
tidigare fastigheter	2	0,7	1,7	0
tidigare ägare (institution)	2	0,7	1,7	0
Nya staden	1	0,3	0,9	1
Galgberget	1	0,3	0,9	0
Vårdberget	1	0,3	0,9	0
Kuppis	1	0,3	0,9	0
Djäknekällan	1	0,3	0,9	0
sjön Mätäjärvi	1	0,3	0,9	0
Finland	1	0,3	0,9	0
totalt	289	100,0	–	34

Kolumnen *antal* anger hur många gånger det ifrågavarande landmärket förekommer i lägesbeskrivningarna. *Andel* anger det ifrågavarande landmärkets procentuella andel av samtliga använda landmärken. *Förekomst* anger landmärkets procentuella förekomst, alltså frekvens, i lägesbeskrivningarna. *Ensamstående* anger hur ofta landmärket utgör den enda komponenten i en lägesbeskrivning.

När brevutfärdarna formulerade lägesbeskrivningar klarade de sig vanligtvis med 1–3 rumsliga landmärken. En genomsnittlig lägesbeskrivning består faktiskt av bara 2,5 landmärken. Det förekommer dock stor variation mellan de enskilda dokumenten i fråga om såväl valet av landmärken som deras antal.

Två lägesbeskrivningar innehåller upp till 19 respektive 10 olika landmärken. I det första av dessa är förklaringen enkel: Åbo stad och Åbo domkapitel hade haft isärgående åsikter om vem som ägde de så kallade lergravarna utanför stadsområdet. Följaktligen definieras gränserna mellan de tvistande parterna noggrant i lagmansdomen (DF 1734):

fra domproastins sudra akergardz hörne oc swa nidher met gropænna som fra Kupiza loper oc til Hinza Knaps sudra akergardz hörne, ok swa nidher moth stadhen vidh Mariavores gaardh oc fram met the gordana epter gambla bigningen til Gærwins Cristine gardh, som henne kolgaardh forre war, oc fra sama gardzins osternorra horne til proastins akirhorne, ther hans rie forre stodh, vtan the lõthona offuan gropenæ ligger vnder Galghaberghit, fra Diegna kældona oc til domprouastins offra akerz horne

Bland de uppräknade landmärkena finns fem omkringliggande grannegendomar, av vilka den första omnämns också i slutet av lägesbeskrivningen – det rörde ju sig om en gränsdragning omkring ett visst område. Tre grannegendomar hörde till enskilda individer och tre till en eller två innehavare av kyrkliga ämbeten – det förblir ovisst, om ”prosten” avser den två gånger omtalade domprosten eller någon annan kyrkoman. En representant för kyrkliga institutioner har i varje fall använts tre gånger som landmärke. Angående dessa kyrkliga landmärken har det också preciserats att det rör sig om åkrar – antagligen för att göra en åtskillnad till de egentliga tjänsteresidensen som låg i staden. Angående dessa tre kyrkligt ägda jordegendomar har det ytterligare preciserats att den definierade gränsen mellan stadens och domkapitlets ägor gick via tre åkerhörn. Därtill uppräknas två försvunna artefakter, nämligen en före detta kålgård och en före detta ria. I det förstnämnda fallet hade odlingen förvandlats till en bebodd lantgård, något som för sin del vittnar om bebyggelsens tillväxt i Åbo omnejd. Den temporala dimensionen kunde faktiskt utnyttjas i lägesbeskrivningarna, men vanligtvis skedde detta genom att omnämna den person eller i vissa fall flera personer som tidigare hade ägt fastigheten i fråga – de tidigare ägarnas funktion som landmärken dryftas senare.

Bland ytterligare landmärken i DF 1734 har använts fyra toponymer som avsåg naturelement i staden och dess omedelbara närhet, alltså Gropen, Kuppis, Galgberget och Djäknekällan. Visserligen kan det vara anakronistiskt

att tolka Gropen som toponym, eftersom namnet alltid skrevs med liten bokstav under medeltiden på samma sätt som Aura å blott omtalades som ”ån”. På latin omtalades Gropen som *fovea* (DF 3851). I den lokalhistoriska litteraturen har det dock blivit vanligt att betrakta *Gropen* respektive *Krooppi* som toponymer och *proprier* och jag följer samma praxis här.

Det finska namnet *Mariavore* som också omnämns i lägesbeskrivningen är i detta sammanhang inte en toponym utan det används som efternamn som bars av borgaren Inge Hintzasson; det vet vi tack vare andra källor. Efternamnet kunde skrivas på olika sätt: *Mariænworj*, *Mariavore*, *Mariauori*, *Mariawores* (DF 1734, 1757, 1804; den sista formen är i genitiv).

Att det har använts hela 19 landmärken för att definiera var en viss plats låg är unikt bland lägesbeskrivningarna i det medeltida Åbo. Lagmansdomen påminner faktiskt mera om de rågångar som verkställdes på landsbygden mellan olika administrativa områden såsom byar, socknar, län och landskap (Gallén 1969). De övriga lägesbeskrivningarna rörande Åbo handlar om lägen snarare än fastighetsgränser. I en lägesbeskrivning för ett bostadshus i DF 4381 utnyttjas 10 olika landmärken, vilket också var klart över genomsnittet:

allan waar gaard j Abo, liggiandis wiid Fæægathen, som wij haffuom her tiill booth wthi [...] skall ok höre sama gaardhen tiill thenne tompthen, som ligger j mellan Mikkiüll skredares goordh ok Hemingh Suripäs tomt, bade met lengd och breedd [=bredd] som her epter scripnad staar: först oppo leengdene wiidh Fæægathunne ½ alin; jtem wppo breegdene mothe hustrv Kaderine Tyllemans fra Fæægathen ok tiill Sigfrid Larenssons tomt xlvij alna.; jtem fran hustrv Kaderine Tyllemans ok tiill Offuergathen lxxix alna; jtem langx offuer gatthen moth Wordbærgit xxv alna.

Landmärkena är alltså Åbo, Fägatan, uppgiften om invånarna i huset, fyra grannfastigheter, måtten på tomten, Övergatan samt Vårdberget. Också uppgiften om att det äldre äkta paret hade bott i huset är en relevant identifikator och fungerar som landmärke eftersom välbärgade individer kunde äga flera bostadshus. I samma transaktionsdokument finns också två andra lägesbeskrivningar, eftersom donatorerna omnämner två bodar, vilkas lägen definieras med hjälp av Kyrkogatan och Tavastgatan. Procedurens art torde förklara precisionen: en ålderstigen borgare och hans hustru ville inträda i Nådendals kloster och de skänkte sitt hus till sin dotter och sin svärson och därtill bestämde de om gåvor som skulle utgå i form av årliga penningssummor ur de omnämnda fastigheterna till Åbo domkyrka och Nådendals kloster. Gissningsvis ville det äldre paret se till att det yngre parets ägandeförhållande skulle bli definierat så säkert som möjligt. Samtidigt var brevfärdarna måna om att domkyrkans och klostrets rätt till den årliga avgiften skulle fastställas noggrant.

Det är sannolikt att fastighetens fysiska läge påverkade valet av landmärket eller landmärkena. I 34 lägesbeskrivningar, vilket motsvarar cirka 30 procent av alla lägesbeskrivningar, har läget definierats med hjälp av ett enda landmärke. De ensamstående landmärkena utgör cirka 12 procent av den totala mängden rumsliga landmärken. När en lägesbeskrivning formulerades med hjälp av ett enda landmärke, omnämndes oftast (14 gånger) Åbo stad, t.ex. *sin gaardh j Abo* (DF 2240). En sådan lägesbeskrivning är förstås inexakt. Näst vanligast var att omnämna en tidigare ägare eller Aura å (6 belägg var), t.ex. *ena tompst, som Hannis Kusta fordom otthe [=ägde]* (DF 2753) och *ffundum prope ampnem*, alltså 'en tomt nära ån' (DF 3984). Såsom det framkommer av tabell 1 är dessa tre landmärken bland de vanligaste. I övrigt förekommer bland de ensamstående landmärkena torget samt toponymerna *Aningais*, *Gropen*, *Nya staden* och namnet på en av stadens gator, *Tavastgatan*.

I vissa fall har upplysningar om grannen eller fastighetsinnehavaren (eller före detta fastighetsinnehavaren) använts som landmärken, t.ex. *hwilka boodh forescriffne Nadhendals closter fich aff mynna hustrv modhir, hustrv Kadhrin Sakkos* (DF 2766) och *quoniam quidem ffundum possidet et ab antiquo possederat ecclesia chatedralis*, alltså 'vilken tomt som faktiskt ägs och sedan gammalt har ägts av domkyrkan' (DF 1124).

Det fanns med andra ord åtskilliga brevutfärdare som ansåg att minimala uppgifter om lokalsamhället och dess topografiska detaljer skulle vara en tillräcklig "adress" för den omtalade fastigheten. Kanske beskrivningarna inte ens var avsedda för sådana som var insatta i de lokala förhållandena, eftersom de litade på den lokala kollektiva kännedomen om den rumsliga ordningen i Åbo – och att den kännedomen skulle kvarstå också i framtiden. Trots tilltagande skriftlighet spelade det kollektiva minnet en stor roll i det medeltida samhället (Rivers 2014). Skriftliga handlingar, såvitt sådana utfärdades, kunde ju gå förlorade i samband med bränder eller oroligheter. Också i Åbo hände det då och då att informationen om ägoförhållanden fick kompletteras med ålderstigna stadsbors minnesbilder (DF 3712, 3713).

5 Lagen och lokal praxis

Det enligt stadslagen obligatoriska elementet – måtten på den omtalade tomten: bredd och längd och indirekt också areal – anger fastighetens storlek, inte dess läge. Men också måtten kan betraktas som ett landmärke av mera abstrakt art, eftersom de förser fastigheten med en individuell särart och definierar vilken andel av det lokala rummet fastigheten upptar. Måtten som rumslig identitetsmarkör i det medeltida Åbo motsvarar dock bara knappt 3

procent av totalantalet landmärken och de förekom endast i cirka 7 procent av lägesbeskrivningarna (DF 2055, 2507, 2816, 2944, 3334, 4381, 5378). I DF 2507, 2816 och 2944 har bredden och längden inte nedtecknats, men transaktionsdokumenten hänvisar till upplysningar i stadens tänkebok eller till ”gamla underlag”. Herr Peder Jopsson, kyrkoherde i Salo (Salois) i Österbotten, lät utfärda en noggrann beskrivning när han besökte Åbo år 1432 i syfte att göra en donation till Helga Lekamens altare i domkyrkan: *twa bodha tompter liggjande j Abo pa swdhre sidhone vidh torgith j østro swdro hørnith, halff fæmptende alin longss met torgith och x alna op met gatwna, som jac haffuer fanghith aff Laurens Waldemall, fordhom borgare j Abo, Gud hans siæl nade* (DF 2055). Herr Peder var alltså utsocknes, men han hade sannolikt bott i Åbo innan han fick värvet i Österbotten, eftersom så gott som alla landsbygdspäster i Finland fick sin utbildning vid Åbo katedralskola (Kuujo 1985:63). De flesta andra dokumentutfärdare var inte lika pedantiska; praxis angående tomtmått var i Åbo nonchalantare än i Stockholm, där längden eller bredden på tomten eller åtminstone endera nedtecknades i nästan 40 procent av dokumenten rörande fastighetstransaktioner (Lamberg 2013:178–179). Åboborna prioriterade däremot i allmänhet konkreta landmärken.

Också i ett annat avseende skiljer sig lägesbeskrivningarna i Åbo från det rumsliga språkbruket i Stockholm: ingen lägesbeskrivning innehåller någon som helst hänvisning till fjärdingssystemet som föreskrevs bland stadslagens bestämmelser för brandskydd (Holmbäck & Wessén 1966:97). På senmedeltida stockholmssvenska kallades fjärdingarna oftast för *kwarter*: Östra, Södra, Västra och Inre kwarteret. Benämningarna återspeglar fjärdingarnas läge i förhållande till den äldsta stadsmuren. Kwartersindelningen utnyttjades inom förvaltningen och en hel del kommunala förtroendeposter bemannades kwartersvis (Dahlbäck 1988:50). Begreppet *kwarter* kunde dock utelämnas och således kunde t.ex. ”Östra kwarteret” omtalas med formuleringar som ”östan mur” och ”östantill”. I Stockholm var det vanligt att lägesbeskrivningen också omnämnde det kwarter, i vilket den omtalade fastigheten låg, t.ex. *ena tompt, belegin östan mwr j the grendene, som fordom kallades Eric Birgerssons grend, som gambla späckirskan atte [=ägde] til forende* (Carlsson 1944:125). Därtill kunde enskilda borgare identifieras genom att deras namn kopplades till det kwarter som de bodde i, t.ex. *Raguald Biörnsson östan til gaff v örtoger ok ij peninga for span rog* (Carlsson 1944:44).

Det är möjligt att fjärdingssystemet tillämpades också i Åbo under medeltiden, även om uppgifterna om det och likaså namnen på fjärdingarna eller kwarteren – alltså Kyrkokwarteret, Mätjärvikwarteret, Klosterkwarteret och Aningaiskwarteret – kan beläggas i källorna först från och med den senare hälften av 1500-talet. I den lokalthistoriska litteraturen används dock

kvartersnamnen också när medeltida förhållanden omtalas trots att vi inte kan veta om de faktiskt användes redan under 1400-talet. Uppgifterna från Stockholm tyder på att fjärdingsindelningen kunde förändras med åren och likaså namnen på kvarteren (Lamberg 2013:179). Att kvarteren inte verkar ha haft någon roll i Åbobornas lägesbeskrivningar under medeltiden tyder på att kvarteren, såvitt de ens existerade, först och främst uppfattades som administrativa områden utan betydelse för rumsliga identifieringar. Om den här hypotesen är riktig, förstärks uppfattningen om att de skriftliga lägesbeskrivningarna återger åtminstone bitar av de samtidas faktiska tal och att det förekom lokala skillnader i det medeltida rumsliga språkbruket. Också i Stockholm kan kvartersbegreppet ha hört till administrationens språkbruk, eftersom de flesta lägesbeskrivningar där härrör sig från skrifter avfattade av stadsskrivaren.

Stockholmare eller den stockholmska stadsförvaltningen verkar också ha brukat väderstreck flitigare än vad som var fallet i Åbo. Visserligen omnämner 16 av de analyserade 85 dokumenten ett väderstreck, somliga fler än en gång (DF 785, 1734, 2013, 2055, 2120, 2204, 2629, 2802, 2908, 2918, 3064, 3460, 3525, 3783, 4381; REA 714). Bara ett av dem, det äldsta, är på latin: *ad australem parte ecclesie*, alltså 'öster om kyrkan' (DF 785). Väderstrecksuttrycken uppträder som adverb, ofta åtföljda av prepositionen *om*, eller som adjektivattribut, ibland också som substantivattribut, men i så fall egentligen som ett led i ett uttryck som borde sammanskrivas enligt moderna skrivregler, t.ex. *westan um aanne* (DF 2802), *pa swdhre sidhone vidh torgith j østro swdro hørnith* (DF 2055), *vedh torgeth a Kirkiogatwne, widh østir hörnedh* (DF 3783). I inga fall förekommer något väderstreck som fristående rumsligt begrepp i stil med "norr", "ost", "syd" eller "väst". De används alltså inte som landmärken, utan de kopplas till sådana. Det finns inga uppgifter om att någon av de eventuella fjärdingarna i det medeltida Åbo skulle ha benämnts efter något väderstreck såsom i Stockholm eller att något område skulle ha kallats t.ex. "norr i staden" eller "Södra staden".

6 Åbo och Aningais

Bland bosättningsnamnen utmärker sig i synnerhet Åbo, men också Aningais omnämns i fem dokument. Åbo är det näst vanligaste landmärket i lägesbeskrivningarna och omnämns 49 gånger, alltså i drygt 42 procent av alla lägesbeskrivningar. Detta motsvarar cirka 17 procent av samtliga rumsliga landmärken i lägesbeskrivningarna. En gång omtalas Åbo enbart som "*byin*" – ordet kunde ännu i senmedeltida svenska avse också stad (DF 2989). I sex dokument har namnet *Åbo* kopplats med begreppet *stad* som

höll på att ersätta det gamla bybegreppet i urbana sammanhang (*j Abo stadh*; DF 2594, 2746, 2747, 3511, 3712, 3783). En direkt motsvarighet på latin påträffas i REA 720 (*jn ciuitate Aboensi*). En lägesbeskrivning nedtecknad i Stockholm preciserar var Åbo låg: *i Aabo stad i Findlandh* (DF 4183). En sådan precisering återspeglar distans och var onödig när lägesbeskrivningar formulerades i Åbo. I de transaktionsdokument som utfärdades i Åbo kunde man ibland framhäva närhet och använda sådana uttryck som *hær j Abo* eller *her j stadhen* (DF 2964, 3712, 3713).

I två fall omnämns Åbo trots att den omtalade fastigheten låg utanför stadens gränser: *Anungis circa Abo*, alltså 'Aningais vid Åbo', (DF 806) och *j Anyngos vidher Abo, liggiandhe j Waarffrvkirkio sokn* (DF 1456). Med Vårfrukyrkosocken avsågs S:ta Marie socken bredvid Åbo. Inget annat medeltida dokument i *Diplomatarium Fennicum* än dessa två transaktionsbrev använder uttrycket "vid Åbo". Uppenbarligen låg de övriga byarna och godsen i Åboland så pass långt borta att Åbo stad inte lämpade sig som landmärke. Staden var också så stor att det skulle ha varit opraktiskt att försöka definiera exakt läge genom att hänvisa till stadens närhet. Av samma orsak undvek stadsborna oftast att använda de närliggande breda klipporna som landmärken.

Uttrycket "vid Åbo" reserverades för Aningais, alltså det område som låg väster om Aura å och som införlivades med Åbo under 1400-talet. I DF 1555 omnämns också *nyastadhen* – som ett avskilt område från Aningais: *jtem eth godz j Aninghess [...] ok ena tomt j nyastadhen*. Också "Nya staden" låg väster om ån, men benämningen som inte förekommer i någon annan källa avsåg sannolikt bara den urbaniserade delen av bebyggelsen, medan Aningais hänvisade till den ännu agrara delen av området. Under den nya tiden fortsatte Aningais att existera som ett kvartersnamn och som ett stadsdelsnamn, men de brokiga lägesbeskrivningarna avslöjar att det under medeltiden ännu inte fanns några vedertagna sätt att omtala platser på Aningaissidan.

Fast stadens hospital och helgeandshus hade byggts på området väster om ån, definierades inga fastigheter i förhållande till dessa byggnader. Att barmhärtighetsinrättningarna saknas i lägesbeskrivningarna kan ha rent praktiska orsaker: bebyggelsen på Aningaissidan om ån var glesare och lantligare. Hospitalet låg därtill helt avsides, längre borta från det urbana Åbo. Där fanns helt enkelt inte särskilt många fastigheter, vilkas lägen kunde ha beskrivits. En annan orsak kan ha varit den att människorna inte var benägna att definiera sina ägor i förhållande till en anstalt som härbärgerade sjuka och leprasmittade.

7 Naturformationer

Såsom tabell 1 visar spelade de synligaste landmärkena Galgberget och Vårdberget knappast någon roll alls när lägesbeskrivningar formulerades. Detsamma gäller för sjön Mätjärvi. Sakläget beror möjligen på att dessa element befann sig vid gränzonen mot landsbygden, alltså avsidades från merparten av bebyggelsen. De var också till arealen så stora element att en viss plats näppeligen kunde ha definierats exakt enbart med hjälp av något av dem. Vi har ovan sett att den enda gången Vårdberget omnämns har toponymen kombinerats med ett annat, mera avgränsat element, Övergatan: *langx offuer gatthen moth Wordbærgit* (DF 4381). Vissa platser och ortnamn kan också ha väckt konnotationer som styrde de samtidas tankar till andra landmärken. Sådana var säkerligen Galgberget men också Mätjärvi, vars namn ordagrant betydde 'ruttna sjön'.

Det är främst genom vattnelementen som naturen är företrädd i lägesbeskrivningarna. Aura å är det tredje vanligaste landmärket och förekommer i genomsnitt i var fjärde lägesbeskrivning, även om den kallas blott för *a(a)n*, *aen* eller *ampnus*. Förutom Aura å förekommer vattnelement sporadiskt som landmärken, i form av omnämningarna om Gropen och andra diken, Djäknekällan samt också Mätjärvi. Eftersom Kuppis endast omnämns en gång och då som en utgångspunkt till Gropen i den redan citerade lägesbeskrivningen (DF 1734), kan det också betraktas som ett vattnelement trots att namnet egentligen åsyftade ett område öster om staden. Vanligast bland de mindre vattnelementen var just den smala vattenleden Gropen, även om omnämningarna om den motsvarar bara 3,5 procent av samtliga landmärken (DF 1296, 1734, 2013, 2120, 2204, 2507, 3334, 3851, 4183, 5378). Gropen rann genom bebyggelsen, på nära håll, och bostadshus identifierades med den lika ofta som tomter och kålgårdar, t.ex. *een gaardh j Abo sunnan vidh gropena som ærlighin man Claus Lydekson, Gud hans siæl nadhe, fik aff Mattis Skalenbergh, borgamester j Abo* (DF 2204). Troligen var Gropen ursprungligen en naturformation, en bäck, men det är sannolikt att invånarna modifierade dess förlopp under tidernas gång (Seppänen 2012:9). Gropen verkar ha förgrenat sig och har således bestått av olika vattendrag, men det i forskningslitteraturen upprepade påståendet om att de medeltida Åboborna skulle ha karakteriserat ett visst område med uttrycket *mellan gropena* stämmer inte, åtminstone inte utifrån de skriftliga beläggen.

Sammanlagt motsvarar vattnelementen, inklusive omnämningarna av Aura å, knappt 15 procent av alla landmärken, vilket kan kännas litet i en stad som hette Åbo, men talet var ändå dubbelt så högt jämfört med havets roll i de samtida stockholmska lägesbeskrivningarna (Lamberg 2013:176–177). Sakläget kan kännas kuriöst därför att merparten av den urbana bebyggelsen

i Stockholm låg på holmar. Därtill har Maija Ojala-Fulwood (2017) konstaterat hur mångfasetterat stockholmarna utnyttjade de fysiska vattenelementen i sin vardag. Men i Åbo var vattnet synligare än i Stockholm: stadens areal var mindre och både Aura å och Gropen löpte genom bebodda områden, så vattenlederna var närmare för Åboborna än havet eller Mälaren var för invånarna i Stockholm, där försvarsverken och bebyggelsen höll vattnet borta från åsyn.

Aura å kombinerades fem gånger med adverbet *nordan* (DF 2629, 2908, 2918, 3460, 3525) och två gånger med adverbet *västan* (DF 2802, 3064). Också den här sortens variation styrker antagandet att lägesbeskrivningarna återger verkliga vardagliga uttryck. Lägesbeskrivningar formulerades utifrån brevutfärdarnas individuella uppfattningar om åns rutt och de omtalade fastigheternas läge i det lokala fysiska rummet. Bara lägen på Aningaissidan beskrevs genom att kombinera Aura å med något väderstreck. En förklaring kan vara den att området söder och i synnerhet öster om Aura å betraktades som den plats varifrån det övriga omkringliggande rummet huvudsakligen varseblevs och beskrevs. Det var ju där den äldsta bebyggelsen och de viktigaste institutionerna låg. Merparten av transaktionsdokumenten blev säkerligen avfattade just där, så dokumentutfärdarna prioriterade andra landmärken eller det enkla uttrycket ”i Åbo”. Tolkningen förstärks av att nästan varje gång ån omnämns som landmärke är det fråga om lantliga fastigheter som måste ha stått eller legat på Aningaissidan. Mental distans kommer tydligt till uttryck i sådana formuleringar som *vltra ampnen*, dvs. ’bakom ån’ (DF 1471, 2997, 3458, 3851), *vtoffuer aan* (REA 714) och *vppa andra sidona åån* (DF 1635). Det sistnämnda uttrycket brukar ju skämtsamt presenteras som en fras som också nutida Åbobor gärna använder. På samma sätt verkar uttrycket *över ån* (i varierande skrivformer) oftast hänvisa till Aningaissidan (DF 1429, 1555, 2700, 2950, 3005, 3566, 3604, 3851).

Varken i DF 1813 eller i DF 3984 kan de beskrivna lägena lokaliseras med säkerhet, eftersom de använda uttrycken är *min gard widh ana liggjande* och *ffundum prope ampnem*, alltså ’tomten nära ån’. Däremot torde den fastighet som omtalas i tre dokument vilka alla hänvisar till Aura å genom uttrycket *vid stranden* i olika skrivformer (DF 3511, 3512, 3513) avse åns östra strand, eftersom lägesbeskrivningarna i alla tre dokument också omnämner andra landmärken. Bland dessa finns en stenbadstuga som i arkeologiska undersökningar har lokaliserats till området öster om ån (Seppänen 2012:833).

Aura å utgjorde således ingen tydlig gräns mellan den urbana och mindre urbana sfären, men det är uppenbart att den oftare associerades med lantligare lägen. Den används som landmärke främst när det är fråga om åbodar eller andra ekonomibyggnader eller obebodda tomter såsom kålgårdar i närheten

av åkanten. Bara i 7 fall identifieras en gård eller ett bostadshus i förhållande till ån (DF 1813, 2908, 2918, 2950, 3458, 3851; REA 714).

Åbobornas mentala landskap verkar ha följt åns konturer på samma sätt som stadsplanen gjorde det, eftersom de vanligaste utnyttjade väderstrecken är norr (8 gånger) och söder (7 gånger), medan väster förekommer bara två gånger. Öster omnämns tre gånger, men därtill förekommer två interkardinalstreck bildade med öster: *osternorra* och *østro swdro* (DF 1734, 2055). Aura å rann visserligen inte direkt norrifrån söderut utan snarare från nordost mot sydväst, men de medeltida stadsborna hade ju inga kompasser eller exakta kartor – de hade sannolikt inga som helst kartor överhuvudtaget. Också på ett allmännare plan uppfattades Aura å som en skiljelinje mellan ”norr” och ”söder”, eftersom gränsen mellan det senmedeltida Finlands två lagmansdömen – ”Norrfinne” och ”Söderfinne” – löpte längs åns nedre lopp (Oja 1955:11, 20).

8 Artefakter

Gatunätet som i dag utgör grunden för det officiella adresssystemet i Finland och i många andra västländer, framkommer i bara cirka 18 procent av lägesbeskrivningarna från det medeltida Åbo. I lägesbeskrivningarna från det samtida Stockholm är det motsvarande talet så högt som 46 procent (Lamberg 2013:180). Gatornas andel av landmärkena i Åbo är ännu lägre, bara drygt 7 procent. Åtminstone huvudgatorna hade etablerade namn, så i teorin lämpade sig gatunätet bra för komponenter i lägesbeskrivningarna också i Åbo. De gator som nämns vid namn i källmaterialet är Fägatan, Kyrkogatan, Tavastgatan, Ågatan och Övergatan, i varierande skrivformer (DF 1804, 2507, 2964, 3005, 3783, 4073, 4183, 4381, 5373, 5375, 5377, 5378; REA 714). Ibland omnämns en gata utan namn (DF 1813, 3566, 4114). De belagda gatunamnen hänvisar dels till fysiska element i det urbana rummet (Aura å och domkyrkan), dels till rum som låg utanför stadsområdet (Tavastland och boskapens betesmarker). De medeltida Åboborna använde säkerligen också andra gatunamn, men de övriga namnen är belagda först i eftermedeltida källor. De i forskningslitteraturen ofta omnämnda Köpmangatan och Kinhästegatan låg dock i Stockholm och inte i Åbo (jfr DF 3470).

Bigator, alltså gränder, omnämns aldrig, även om namn på sådana är kända från den senmedeltida perioden (Kostet 2001:36). Gränder förekommer ofta i stockholmska lägesbeskrivningar från samma tid och de kunde ha mycket skiftande och kortvariga namn, eftersom de uppkallades efter samtida borgare – en och samma gränd kunde samtidigt ha fler än ett namn beroende på vem som valdes till landmärke (Lamberg 2013:181–182). I Åbo är det inte känt att

gator skulle ha namngetts efter individer under medeltiden. I fråga om det senmedeltida Marseille upptäckte Daniel Lord Smail notariernas förkärlek för gatunätet när de formulerade sina lägesbeskrivningar. I synnerhet huvudgatorna är därför väl företrädde (Smail 2000:50–52). Transaktionsdokumenten rörande fastigheter i Åbo verkar dock i hög grad vara fria från en sådan ideologi.

Broar omnämns i fem lägesbeskrivningar (DF 1635, 2507, 2997, 3783; REA 714). Merparten av beskrivningarna i Åbo byggde på andra element än kommunikationslederna. Lägen beskrevs alltså helst med hjälp av sådana element som inte var förknippade med rörelser i rummet. Torget, centrumet för stadens ekonomiska liv, omnämns som landmärke i 8 fall, vilket motsvarar cirka 3 procent av landmärkena och cirka 7 procent av lägesbeskrivningarna. Oftast är det fråga om en bod eller flera bodar eller bodtomter som sägs ligga eller stå vid torget eller på torget eller söder om torget (DF 1435, 1814, 2055, 2120, 2748; REA 714). Bara i ett fall rör det sig uttryckligen om ett bostadshus, *eth steenhws a kirkie gathunne i orden [=hörnet] wiidh torghit* (DF 3005). Ibland, när en gata eller torget omnämns, används faktiskt också ”hörnet” (som *hørn*, *orden* eller *angulum*) som ett preciserande landmärke (DF 2055, 3005, 3783, 4170, 4381). Därtill, såsom redan framgått i analysen av DF 1734, kunde hörnbegreppet kombineras med tomt- och åkerlotter, t.ex. *vnam curiam in Abo sitam ex opposito fundi sancti Siffridi in angulo*, alltså ’en gård liggande i Åbo mittemot Sankt Sigfrids tomt i hörnet’ (DF 1471).

Torget och Aura å användes alltså i stort sett på samma sätt; först och främst för att ange var ekonomiutrymmen eller salubodar låg. När det var fråga om bostadshus, användes helst andra landmärken. Men inte ens en salubod på torget eller vid torget definierades genom att hänvisa till Åbo rådstuga. Inte heller någon av gillesstugorna som var viktiga centrum för sällskapslivet förekommer i lägesbeskrivningarna.

För att vara den största och säkerligen från många håll synligaste byggnaden i det medeltida Åbo förekommer domkyrkan förvånansvärt sällan; bara tre gånger i lägesbeskrivningarna, vilket motsvarar cirka 1 procent av samtliga förekomster av landmärken. I alla dessa fall verkar de omtalade fastigheterna ha legat inom synhåll från kyrkobyggnaden: *circa ecclesiam kathedralem, videlicet ad australem partem ecclesie* ’vid domkyrkan, alltså öster om kyrkan’ (DF 1370), *harth [=nära] vith grapena oppo narra sidona moth kiorkionne* (DF 1431) och *nordhan aen mot Woreffrv kirkio næst dykith* (DF 3460).

Åboborna använde i sina lägesbeskrivningar till och med Gropen oftare än sin stads mäktigaste byggnad som samtidigt var hela biskopsdömetts religiösa centrum. Den främsta orsaken till domkyrkans blygsamma synlighet i lägesbeskrivningarna torde vara att kyrkan låg i norra ändan av staden och

merparten av bebyggelsen låg längre borta från den. Domkyrkans religiösa roll verkar inte heller ha medfört att den skulle ha intagit ett centralt läge i stadsbornas mentala topografi. Domkyrkan stod också bokstavigt talat utanför det gemensamma urbana utrymmet, innesluten först av ett staket och från och med det sena 1300-talet av en ringmur som förstärktes under den senare hälften av 1400-talet (Niukkanen, Seppänen & Suhonen 2014:50–51).

9 Kollektiv och individer

Det allra vanligaste landmärket med drygt 43 procents frekvens i lägesbeskrivningarna och med drygt 17 procents andel av landmärkena var ett personomnämmande, dvs. att nämna den person eller de personer som hade ägt den omtalade fastigheten, t.ex. *min gaardh then Pedher Kowasydhen foordom atthe [=ägde] ok jnne sath* (DF 2967). Den omnämnda personen var ofta redan död vid det laget som lägesbeskrivningen formulerades. Åboborna satte alltså mycket värde på den temporala dimensionen vid sidan av den rumsliga. Samtidigt framhölls individernas och det privatägda rummets betydelse vid sidan av det kollektiva. I de allra flesta fallen räckte det med att nämna bara en av de tidigare ägarna, alltså den senaste, men i två fall omnämns två borgare som tidigare ägare: *som for:de myna hustrv fadhir Niclis Sakko boode thilforene wthi, vndanthaghen thæn delin, som hænnes framfarne bonde Andris Sakkos, Gudh hans siæl nadhe, panth sath haffde* (DF 2766; se även DF 2204 som har citerats ovan). I DF 3712 och 3713, vilka berör en och samma fastighet, är ägarhistorien ännu längre och uppräknar en borgare, hans guddotter och hennes far. Att omnämna tidigare ägare, till och med enskilda individer, sammanvävde det individuella med det kollektiva: ett sådant landmärke var meningsfullt bara om utfärdaren antog att den omtalade individen skulle förbli ihågkommen i lokalsamhällets kollektiva minne. DF 3712 och DF 3713 redogör faktiskt för stadens äldsta kvinnors minnesbilder av den omtalade fastighetens ägoförhållanden.

De ovan citerade lägesbeskrivningarna som omnämner Peder Kovasydän ('Hårdhjärta') och Niclis Sakko är samtidigt exempel på formuleringar, i vilka det omnämns att den tidigare ägaren också har bebott den ifrågavarande fastigheten. Invånare och ägare var ju inte nödvändigtvis samma personer. Uppgiften fungerade som en ytterligare identifieringsmarkör för den omtalade fastigheten och kan betraktas som en typ av landmärken. Den här sortens information ges visserligen bara i fyra lägesbeskrivningar (DF 2766, 2967, 5327, 5373). Men i ytterligare tre fall har säljaren eller säljarna nämnt sin fysiska närvaro i det omtalade rummet, t.ex. *then gardhen, jak nw j sijther j Abo, som Hanes Flykke fordhom atthe [=ägde]* (DF 3265; se även DF 785,

4381). I en lägesbeskrivning rörande en till domkyrkan donerad gård omnämns både den tidigare ägaren och den person som skulle komma att bo i huset: *en gord j Åbo [...] huilken han laglige fik aff hustrv Sophia, Hans Kustos ænkia [...] ther cappelanen scal sithia vpa* (REA 714). Detta är det enda fallet i det analyserade materialet där en blivande invånare används som landmärke. Domkyrkans förvaltning ansåg kanske behövt att genom denna upplysning föreviga informationen om hur kaplansbostaden hade förvärvats.

Personer som bodde som grannar eller som ägde grannfastigheter omnämns i nästan 22 procent av lägesbeskrivningarna och deras andel av landmärkena utgör nästan 9 procent. Normalt räckte det att omnämna bara en granne, men den ovannämnda lagmansdomen mellan Åbo stad och domkapitlet uppräknar allt som allt fem grannfastigheter, av vilka den första omnämns två gånger, som start- och slutpunkt för beskrivningen (DF 1734). I allmänhet (i 20 dokument) uppräknar lägesbeskrivningarna bara en grannfastighet. I sju övriga dokument omnämns två, tre eller fyra grannfastigheter (DF 2997, 3511, 3512, 3513, 4170, 4381, 5378) och tre av dessa berör samma fastighetstransaktion med likartade om ock inte helt identiska formuleringar (DF 3511, 3512, 3513). Att använda grannar som landmärken förstärkte den temporala dimensionens och det kollektiva minnets roll i lägesbeskrivningar.

När grannar omnämns används alltid formuleringen ”NN:s fastighet”, t.ex. *mällan Niclisa badhstoffuu oc bronu* (DF 1635) och *millan Jons Sonasons gordh oc Wingisters Anna gordh* (DF 5378). Den bredvidliggande eller nära liggande fastigheten har alltså försetts med ett namn som anger vem som äger eller bebor den. Referenten är alltså en fastighet, men den identifieras genom ett personnamn. Det som förblir obesvarat är vad brevutfärdarna egentligen tänkte på: fastigheten eller dess ägare eller innehavare, eller bådadera. Den primära referenten kan ha växlat i praktiken, beroende på hur de enskilda brevutfärdarna tänkte.

Också kvinnor kunde omnämnas som landmärken, i egenskap av grannar eller tidigare ägare, men detta skedde sällan (DF 1734, 2748, 2766, 2774, 2802, 3064, 3334, 3511, 3512, 3513, 3712, 3713, 4170, 4183, 4381, 5373, 5375, 5377, 5378; REA 714). Män var det samhälleligt mera dominerande och synligare könet. Kvinnor omnämns oftare som tidigare ägare, även då ibland utan namn och som ”moder” eller ingående i begreppet ”föräldrar”. Det är möjligt att brevutfärdarna ibland rentav valde bort en kvinnlig granne som landmärke. Som före detta ägare var kvinnor svårare att utesluta från lägesbeskrivningarna om man ville beskriva hur fastigheten hade förvärvats. I DF 1734 har *Gærwins Cristine gardh* omnämnts bland granngårdarna egentligen bara därför att hennes fastighet råkade angränsa till den rålinje som definierades omkring de omtvistade ”lergravarna”. I övrigt omnämns kvinnor som grannar bara i tre dokument (DF 4381, 5373, 5378). Det verkar ha blivit

vanligare att omtala kvinnor som grannar mot slutet av medeltiden. Detta kan tyda på att kvinnors roll i lokalsamhället hade blivit synligare. Det var ju också kvinnors minnesbilder stadsförvaltningen konsulterade år 1477, när luckor i den skriftliga bokföringen skulle fyllas (DF 3712, 3713).

10 Institutioner

Institutioner, i praktiken kyrkor, kloster, konvent, altarstiftelser och kyrkliga tjänsteinnehavare, omnämns 16 gånger som ägare till fastigheter som sägs ligga eller stå bredvid den omtalade fastigheten, t.ex. *min kaalgaardh vestan aanne ok nordhan vidh sancti Sigfridz gaardh, som jak ærfft haffuer epter myn forældra* (DF 3064). Här hänvisas förutom till ån och de tidigare avlidna ägarna, alltså brevutfärdarens föräldrar, också till en gård som ägdes av Sankt Sigfrids altare. De ”andliga grannarnas” andel av landmärkena var drygt 5 procent och de förekom i nästan 14 procent av lägesbeskrivningarna (DF 1471, 1731, 2748, 2802, 2997, 3064, 3334, 3511, 3512, 3513, 3851, 4170, 5373). Institutionsägda fastigheter användes klart mera sällan som landmärken än individuellt ägda fastigheter. Det verkar också ha varit vanligt att omtala andliga institutionsägda fastigheter genom att omnämna den andliga tjänsteman som innehade egendomen trots att den egentliga ägaren var domkapitlet eller någon altarstiftelse. Vi hör t.ex. om *domproastins sudra akergardz hörne* och *proastins akirhorne* (DF 1734). Sådana formuleringar förser fastigheten med en mera individuell karaktär. Utgående från detta kan man anta att Åboborna ofta avsåg just människor, när de omnämnde individägda fastigheter som landmärken i sina lägesbeskrivningar.

Om meningen var att göra lägesbeskrivningen exakt och varaktig hade det legat nära till hands att förvänta sig det motsatta; individägda fastigheter bytte ju i regel ägare och identitet oftare än de institutionsägda och därmed skulle lägesbeskrivningen relativt snart förlora ett landmärke. Detta till synes kuriösa förhållande tyder på att Åboborna värdesatte de personliga banden i det urbana kollektivet mera än formella; staden uppfattades som ett nätverk mellan individer eller åtminstone mellan fastighetsinnehavare. Även det kollektiva minnet måste ha tillmätts stor betydelse. Kanske detta åtminstone delvis förklarar varför alla slags publika byggnader så sällan förekommer i beskrivningarna.

Institutioner användes dock ibland som landmärken också i sådana lägesbeskrivningar som omnämnde vem som ägde eller vem som hade ägt den ifrågavarande fastigheten eller åtminstone tomten under byggnaderna. Till exempel DF 1862 redogör för hur altarprästen för Sankt Bartholomeus altare hade förvaltat den omtalade fastigheten i sammanlagt elva år:

antwardade for:de gotz ok gaardh herre Odhwidhe aff sancti Bartholomei altare wegna, som tha haffdhe sama altare, ok han haffde thet gotzit ok gaardhen j Ab[o] siæx aar j wærio mædhan sama erchebiscop Henric liffde ok v aar epter hans dødth. Dylka institutionsrelaterade formuleringar motsvarar visserligen bara knappt 3 procent av totalantalet landmärken och förekom endast i cirka 7 procent av lägesbeskrivningarna.

Om alla institutionsrelaterade landmärken räknas samman blir deras andel drygt 11 procent av alla landmärken. Siffran innehåller förutom fastigheter som ägdes eller hade ägts av kyrkliga inrättningar också domkyrkan, domkapitlet, prästkommunen samt dominikankonventet. De andliga institutionerna verkar alltså inte ha dominerat i Åbobornas mentala landskap.

11 Gårdsnamn

Också namn som hade getts till stadsgårdar kan betraktas som landmärken, eftersom deras referenter var fysiska rumsliga element. Bara några få av de omtalade fastigheterna verkar ha haft varaktiga namn – det var vanligare att definiera en gård genom att hänvisa till t.ex. ägare eller inneboende.

Kutymen att namnge gårdar verkar vara gammal inom den västerländska kulturkretsen, i varje fall äldre än sättet att förse fastigheter med husnummer. I agrara miljöer har individuella gårdsnamn varit ett effektivt sätt att identifiera enskilda fastigheter (Koopman 2016). Bergen i Norge är ett exempel på en nordisk stad där åtskilliga stadsgårdar hade etablerade namn på samma sätt som gårdarna kunde ha ute på landsbygden: t.ex. Bratten, Grisen, Aslak Bolts gård och hustru Sunnivas gård – också de två sistnämnda förvandlades till förstelnade gårdsnamn. De bergensiska gårdarna var dock i praktiken stora gårdskomplex som inrymde åtskilliga hus och lägenheter som ägdes av flera olika personer och institutioner (Helle 1982:228–258).

I Åbo verkar inga egentliga stadsgårdar ha haft varaktiga namn, men enskilda gårdar i Aningais, som låg i en lantlig omgivning, bar däremot ofta namn: *Arola* (DF 1731), *Aensborg(h)* (som sannolikt betydde Åborg) (DF 3525, 3712), *Mækelborg* (DF 3851) och *litzle Worefrw garden* (Lilla Vårfrugården) (DF 5373). Det är dock möjligt att likställa det sistnämnda namnet med en ägarbeteckning – flera fastigheter ägdes ju av olika altare och kunde omtalas t.ex. som *sancti Sigfridz gaardh* (DF 3064), *sancti Bartholomej gaardh* (DF 3334), *sancte Ericx tompth* (DF 4170) och *alle Gudz helgone stenhws* (DF 4170). Eftersom de enskilda altarstiftelserna kunde äga flera fastigheter, angav dessa uttryck inte ensamma vilken fastighet det var frågan om. Därför behövdes landmärken. Gårdsnamnet *Arola* dyker upp just i ett sådant sammanhang – det är namnet på ett av godsens som hörde

till Sankt Peders altarstiftelse: *allan then tridiunghen, som jach agher j ywrae [= övre] Anynghos j thy [= det] sancti Peders godzena, som heter Arola, aff huilko godze hær Hæluik, huilkens siell Gud nadhe, gaff for: de altare førre syna [død] twa dheela* (DF 1731).

Gårdsnamn användes sällan som landmärken; deras ringa antal motsvarar knappt 2 procent av landmärkena och de förekommer bara i drygt 4 procent av lägesbeskrivningarna. Rörande de egentliga stadsgårdarna kan det i två fall urskiljas individbaserade namn som kanske höll på att utvecklas till fasta gårdsnamn. En fastighet som i Åbo hade innehafts av hustru Tola Svendsdotter omtalades efter hennes frånfälle i flera dokument som Tolas tomt eller hustru Tolas tomt (*Toles tomt* osv.; DF 5043, 5318, 5375, 5377, 5378). Det är möjligt att identifikationen genom den förra ägaren höll på att bli ett förstelnat namn, på samma sätt som invånarna i Bergen hade börjat tala om bl.a. hustru Sunnivas gård eller Aslak Bolts gård. Alla hänvisningar till hustru Tolas tomt härrör sig dock från en kort tidsperiod på drygt fem år (1504–1509). Dessutom blir antalet landmärken som beskriver tomtens läge allt flertaligare ju senare lägesbeskrivningar det rör sig om. I den sista beskrivningen omnämns Fägatan, två grannfastigheter, den bredvidliggande kålgården och Gropen. Även måtten är angivna (DF 5378). Det stora antalet landmärken kan tyda på att namnet eller ägarbeteckningen i sig inte ansågs vara en tillräckligt precis identifikator. En annan förklaring kan vara att domkapitlet som hade kommit i besittning av tomtens i den sista notisen ville precisera fastighetens läge så exakt som möjligt.

12 Vems röst hör vi?

Det är klart att den som lät utfärda transaktionsdokument inte nödvändigtvis var den som skrev ner själva texten. De flesta lägesbeskrivningar är dessutom bevarade enbart i form av avskrifter i kyrkliga kopieböcker, så i många fall har de ord som yttrades muntligt blivit förmedlade till oss via minst två mellanhänder: skrivaren och avskrivaren. Dessutom möter vi ibland ännu mer komplicerade fall: t.ex. DF 2013 är utfärdat av en kanik som berättar att han i Stockholm bevittnat hur ärkebiskopen av Uppsala bekräftade sin i Åbo bosatta moders testamente, där en i Åbo belägen gård omtalas.

Notiserna i kopieböckerna är helt säkert skrivna av professionella skrivare eller andliga som ibland också sysslade med världslig administration. De ursprungliga transaktionsdokumenten måste ha varit utfärdade av professionella skrivare eller i vissa fall kanske av borgare eller frälsemän.

Formuleringarna i kopieböckerna uppvisar emellertid stora inbördes skillnader och detsamma gäller dragen hos språkdräkten. Ibland finns det fler

än en notis om samma fastighetsaffär, och det kan förekomma tydliga skillnader emellan dem, också i sådana fall då lägesbeskrivningarna påminner om varandra. Detta gäller t.ex. DF 3511, 3512 och 3513. I samtliga tre dokument är mottagaren densamma, kanik Håkan Andersson. Det är sannolikt att de nära nog identiska lägesbeskrivningarna härrörde sig från honom – det låg ju främst i mottagarens intresse att den förvärvade jordegendomens läge preciserades exakt. Men det förekommer också tydlig variation i ordalydelserna mellan de tre breven, något som redan framgår av de skiftande skrivformerna *weder stranden*, *veder stranden* och *wiïd stranden*. De ursprungliga dokumenten som nedtecknades sommaren 1472 var förmodligen skrivna av tre olika skrivare. När domkapitlets skrivare avskrev dokumenten i kopieboken, bibehöll de den ortografiska variationen eller åtminstone mycket av den.

13 Formuleringar på latin

I lägesbeskrivningarna skrivna på latin är Aura å det vanligaste landmärket med 7 belägg. Därefter placerar sig grannarna (individerna) och Åbo stad med 5 belägg var. Domkyrkan omnämns bara en gång, och i övrigt förekommer andliga inrättningar bara i 4 lägesbeskrivningar. Att beskriva ett läge på kyrkans språk betydde alltså inte att skrivarna skulle ha prioriterat andliga byggnader som landmärken. Tidigare ägare omnämns i två lägesbeskrivningar och i övrigt förekommer diverse landmärken mycket sporadiskt. Det görs inga hänvisningar till torget eller gatorna i lägesbeskrivningarna på latin (DF 649, 785, 806, 1124, 1471, 2997, 3458, 3984, 3851; REA 720, 723).

Latin har dock använts i de rubriker som avskriften och originalnotiserna i de kyrkliga kopieböckerna oftast försågs med. Rubrikerna koncentrerar sig på den omtalade fastigheten och de var avsedda att hjälpa den som letade efter information om domkyrkans fastighetsinnehav. Antalet dylika rubriker rörande fastigheter i Åbotrakten är 68 i de två kyrkliga kopieböckerna från Åbo – i DF 2013 har anteckningen om notisens innehåll visserligen skrivits i marginalen och inte ovanför notisen. Förutom i DF 3566, där rubriken står på svenska, är rubrikerna skrivna på latin oberoende av att de flesta avskrivna dokument är på svenska.

14 Skrivarnas omskrivningar

När avskrivarna formulerade rubriker använde de ofta men inte alltid samma landmärken som förekom i originalet. Skillnaderna beror delvis på att den sammanfattande rubriken måste vara relativt kort, medan själva notisen – t.ex. en avskrift av ett salubrev – är längre. Därtill kunde de avskrivna transaktionsdokumenten innehålla upplysningar om flera fastigheter och en del av dem kunde ligga utanför Åbotrakten. I sådana fall är det vanligt att den i Åbo stad liggande fastigheten inte alls omnämns i rubriken (DF 1434, 1725, 2204, 2795, 2989). Att just Åbofastigheterna föll bort ur rubrikerna torde bero på att de låg fysiskt närmare domkapitlet och dess administration och att det var lättare att hålla koll på dem än på avlägsna lantgårdar. För de i rubrikerna omnämnda Åbofastigheternas vidkommande anges vanligtvis den altärstiftelse eller någon annan kyrklig aktör som förvaltade den ifrågavarande fastigheten – så är fallet i 30 rubriker. Det näst vanligaste rumsliga landmärket i rubrikerna var Aura å med 20 belägg. Namnet på den person som hade ägt fastigheten innan den blev domkyrkans egendom har omnämnts i 18 rubriker. Att individer användes som landmärken relativt ofta också i kopieböckernas rubriker förstärker bilden av att staden uppfattades som en kollektiv minnesgemenskap. Åbo stad omnämns dock bara i fem rubriker – antagligen återigen därför att staden som ram oftast var självklar för de i Åbo verksamma andliga förvaltningsmännen.

Fast torget och gatunätet saknas helt i de transaktionsdokument som utfärdades på latin, omtalas torget i fyra rubriker (DF 1435, 1814, 2055, 2944) och någon av gatorna i fem rubriker (DF 1804 (2 olika rubriker), 2964, 4073, 4170). Rubriken till DF 4170 hänvisar till Kyrkogatan (*Super curia sancti Erics in vico ecclesie*), men själva dokumentet som berör ett fastighetsbyte innehåller tre olika lägesbeskrivningar, av vilka ingen omnämner någon gata. Rörande DF 2507, 5373, 5377 och 5378 samt REA 714 är förhållandet det motsatta: lägesbeskrivningen omnämner en gata, men detta har uteslutits ur rubriken eller rubriken saknas helt. På samma sätt varierar förekomsten av Aura å; ibland har rubriken en hänvisning till ån, medan själva notisen saknar den, men ibland är det tvärtom. I REA 587 är Åbo det enda landmärket (*the tomphena j Abo*), men rubriken definierar läget genom att ange dess närhet till ån och omnämner därtill att den donerade tomten tillhör Saliga Katarinas altärstiftelse (*Super fundico beate Katherine iuxta ampnem*).

All denna variation tyder på att de medeltida människorna, inbegripet de som var verksamma inom den kyrkliga godsförvaltningen, kunde ha olika och sannolikt också spontana uppfattningar om hur det lokala fysiska rummet var konstruerat.

Aningais omnämns fem gånger i rubriker (DF 806, 1434, 1456, 1555, 1731). Resten av rubrikerna består av sporadiska omnämningen av olika typers landmärken. Domkyrkan som byggnad omnämns aldrig i rubrikerna. Prästerskapet och de kyrkliga förvaltningsmännen avsåg alltså inte att framhäva kyrkans roll i det lokala urbana rummet.

Variationen i rubrikernas uppbyggnad tyder på att det inte gjordes några försök att förenhetliga formalia. Den strukturella variationen är stor också i avskriften i kopieböckerna och i originaldokumenten. Just den belagda stora variationen är det bästa beviset för att lägesbeskrivningarna i hög grad återger Åbobornas faktiska ord – säkerligen inte alltid ordagrant men ändå verklighetstroget.

15 Sammanfattande diskussion

Lägesbeskrivningar i det senmedeltida Åbo kännetecknas av stor variation. Detta tyder på att beskrivningar i hög grad återger de samtidas språkbruk. Skrivarna verkar inte ha försökt standardisera lägesbeskrivningar. Delvis berodde variationen på att de omtalade fastigheterna låg spridda i olika delar av staden, vilket medförde att invånarna och ägarna fick tillfällen att använda många olika sorters element som landmärken.

Cirka 38 procent av de 289 noterade landmärkena hänvisar till fysiska element, såväl natur- som människoformade, alltså t.ex. byggnader, gator eller Aura å. De medeltida Åbobornas rumsliga språkbruk var alltså i hög grad konkret i det avseendet att människor ofta tydde sig till sådana landmärken som de kunde se omkring sig. Antagligen litade de också på att dessa skulle bli kvar och bestå. Naturelementen – i praktiken klipporna och vattendragen inklusive Gropen, förutom mindre grävda diken – motsvarar dock bara knappt 15 procent, medan hänvisningarna till det människoskapade rummet utgör 23 procent av landmärkena. Den urbana kulturen var alltså så stark att staden faktiskt uppfattades som en från landsbygden avskild enhet trots att arealen och invånartalet i det medeltida Åbo utgjorde bara en bråkdel av de nutida.

Men den medeltida staden var inte bara en kombination av artefakter, dvs. människobyggda element. Det är påfallande ofta vi möter människor som landmärken i lägesbeskrivningarna. Hänvisningar till människor dels som ägare till grannfastigheter eller som inneboende eller före detta grannar, dels redan avlidna tidigare ägare till de omtalade fastigheterna motsvarar drygt 29 procent av totalantalet landmärken. Människornas relativt stora roll i lägesbeskrivningarna tyder på att de samtida satte värde på de personliga banden. Lägesbeskrivningar var säkert ofta riktade till andra Åbobor vilka i egenskap av medlemmar i ett invånarkollektiv och en minnesgemenskap

kände till de omnämnda personerna eller åtminstone kom ihåg dem. Hänvisningarna till människor försåg de rumsliga beskrivningarna med en temporal dimension. Helt uppenbart litade beskrivarna i sådana fall på det kollektiva minnet.

Paradoxalt nog utnyttjades det kollektiva minnet oftare genom hänvisningar till individer än genom att omnämna kollektiva element i det lokala rummet. Följaktligen förekommer hänvisningar till publika byggnader såsom rådstugan, gillestugorna, barmhärtighetsinrättningarna eller domkyrkan iögonenfallande sällan – rådstugan, gillestugorna och barmhärtighetsinrättningarna lyser i själva verket med sin frånvaro. Torget, gator och broar kan förstås tolkas som publika rum, men deras andel av landmärkena blir cirka 12 procent. Detsamma gäller det andliga byggnadsbeståndet och fastigheter som ägdes av andliga institutioner: också deras andel motsvarar bara cirka 12 procent av landmärkena. Många transaktionsdokument avfattades av kyrkomän eller skrivare anställda av andliga institutioner och de flesta dokumenten har ju bevarats enbart i form av avskrifter gjorda av domkyrkans skrivare, men uppenbarligen var inte ens dessa intresserade av att göra kyrkans roll synligare i lägesbeskrivningarna. Åbobornas mentala landskap var alltså inte genomsyrade av religionen trots att de bodde i stiftets religiösa centrum.

Resultaten av den här fallstudien stärks säkerligen, när den rumsligt orienterade forskningen framskrider. Djupgående jämförelser mellan t.ex. Åbo, Stockholm och någon annan nordisk stad eller hansestad kan frambringa saker som Åbomaterialet i sig självt inte ger svar på. En annan, lika viktig möjlighet vore att analysera reformationens mångfasetterade påverkan på det rumsliga språkbruket i Åbo.

Källor och litteratur

Källor till tabell 1

DF 649, 785, 806, 1124, 1296, 1429, 1434, 1435, 1456, 1471, 1473, 1474, 1555, 1635, 1725, 1731, 1734, 1804, 1813, 1814, 1862, 2013, 2055, 2120, 2204, 2240, 2507, 2594, 2629, 2700, 2746, 2747, 2748, 2753, 2766, 2774, 2795, 2802, 2816, 2908, 2918, 2944, 2950, 2964, 2967, 2989, 2997, 3005, 3064, 3265, 3282, 3334, 3458, 3460, 3511, 3512, 3513, 3525, 3566, 3604, 3712, 3713, 3783, 3851, 3984, 4073, 4074, 4115, 4170, 4183, 4187, 4381, 5028, 5043, 5318, 5327, 5373, 5375, 5377, 5378; REA 587, 714, 720, 723; SJb 498.

Litteratur

- Ainiala, Terhi (2003). Kaupunkinimistöen tutkimuksen perusteet, *Virittäjä*, vol. 107, nr. 2, s. 207–225.
- Blomqvist, Carl Oliver (2017). *Flerspråkighet eller språkförbistring? – finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 100. Uppsala: Uppsala universitet.
- Borys, Ann Marie (2014). *Vincenzo Scamozzi and the Chorography of Early Modern Architecture*. Farnham: Ashgate.
- Carlsson, Gottfrid (1944) (red.). *Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholms stad och Samfundet Sankt Erik.
- Curry, Michael R. (2005). Toward a Geography of a World without Maps – Lessons from Ptolemy and Postal Codes. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 95, nr. 3, s. 680–691.
- Dahlbäck, Göran (1988). *I medeltidens Stockholm*. Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning.
- DF. Diplomatarium Fennicum: <http://df.narc.fi/>.
- Eskeland, Tuula (2001). Stedsnavn og identitet, *Nordlit*, nr. 10, s. 3–21.
- Harling-Kranck, Gunilla (1990). *Namn på åkrar, ängar och hagar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 565. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Harling-Kranck, Gunilla (2005). Urbana namn: stadsbebyggelse och gatunamn i Sverige och Finland. I: Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer (red.). *Dialog och särart – människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 162–202.
- Hausen, Reinhold (red.) (1890). *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok* (REA). Helsingfors: Finlands Statsarkiv.
- Hausen, Reinhold (red.) (1910–1935). *Finlands medeltidsurkunder*, bd I–VIII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv.
- Helle, Knut (1982). *Bergen bys historie*, bd. 1: *Kongssete og kjøpstad – fra opphavet til 1536*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Hildebrand, Hans (red.) (1876). *Stockholms stads jordebok 1420–1474* (SJb). Stockholms stadsböcker från äldre tid 1:1. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia & Stockholms stad.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1966). *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning*. Stockholm: Institut för rättshistorisk forskning.
- Koopman, Adrian (2016). Names of Dwellings. I: *Hough, Carole (red.). The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.60.
- Kostet, Juhani (2001). Turun asemakaavallinen kehitys keskiajalta vuoden 1827 suurpaloon. I: Kostet, Juhani & Talamo-Kemiläinen, Maarit (red.). *Turun nimistö I*. Åbo: Åbo landskapsmuseum. S. 23–60.
- Kuujo, Erkki (1985). *Åbo stads historia: 1366–1521*. Åbo: Åbo stad.
- Lamberg, Marko (2013). Identifying Places in Late Medieval Stockholm. *Revue d'histoire Nordique*, vol. 16, S. 169–189.

- Lamberg, Marko (2015). Medeltida adresser – bruk, formuleringar och praxis. I: Pålsson, Ann (red.). *Gamla stan – stad i förvandling*. Samfundet S:t Eriks Årsbok 2015. Stockholm & Lund: Samfundet Sankt Erik & Historiska Media. S. 119–127.
- Ling, Roger (1990). A Stranger in Town – Finding the Way in an Ancient City. *Greece & Rome*, vol. 37, nr. 2, s. 204–214.
- Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Cambridge (MA): M.I.T. Press.
- Mounin, Georges & Beeman, William O. & Deregowski, J. B. & Heft, Harry & Maxwell, Robert J. & Moore, Kenneth E. & Newton, M. B. Jr. & Schwartz, Anita & Thornton, R. J. & Tuan, Yi Fu & Yamamoto, Akira Y. (1980). The Semiology of Orientation in Urban Space [and Comments and Reply]. *Current Anthropology*, vol. 21, nr. 4, s. 491–501.
- Mähl, Stefan (2010). *Det senmedeltida Stockholm – en språklig och kulturell smältdegel*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Lectiones 9. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia.
- Niukkanen, Marianna & Seppänen, Liisa & Suhonen, Mervi (2014). Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla. I: Lilius, Henrik & Kärki, Pekka (red.). *Suomen kaupunkirakentamisen historia*, bd. I. Kirjokansi 34:1. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 27–94.
- Nuti, Lucia (1999). Mapping Places – Chorography and Vision in the Renaissance. I: Cosgrove, Denis (red.). *Mappings*. London: Reaktion. S. 90–108.
- Nyström, Staffan (2016). Names and Meaning. I: Hough, Carole (red.). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.26.
- Oja, Auli (1955). *Keskiaikaisen ”Etelä-Suomen” asutus ja aluejaot*. Historiallisia Tutkimuksia 44. Helsingfors: Suomen historiallinen seura.
- Ojala-Fulwood, Maija (2017). Water and Urban Space in Late Medieval Stockholm. I: Costlow, Jane, Haila, Yrjö & Rosenholm, Arja (red.). *Water in Social Imagination - From Technological Optimism to Contemporary Environmentalism*. Leiden & Boston: Brill Rodopi. S. 28–48.
- Perälä, Tauno (2001). Turun kaupunkialueen muodostuminen. I: Kostet, Juhani & Talamo-Kemiläinen, Maarit (red.). *Turun nimistö I*. Åbo: Åbo landskapsmuseum. S. 7–21.
- Pitkänen, Ritva (2003). Turku – keskiajan kaupunki. I: Lounela, Mikko & Miikkulainen, Raija (red.). *Kaupunkinimistön historiaa*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk125/turku/>.
- Raunamaa, Jaakko (2017). Finnish Medieval Village Names Based on Anthroponyms in the Castle Province of Raseborg. I: Ainiala, Terhi & Saarikivi, Janne (red.). *Personal Name Systems in Finnic and Beyond*. Helsingfors: Suomalais-Ugrilainen Seura. S. 33–82.
- Reynolds, Susan (1997). *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*, 2. ed. Oxford: Clarendon Press.
- Rivers, Kimberly (2014). Memory and History in the Middle Ages. I: Berger, Stefan & Niven, Bill (red.). *Writing the History of Memory*. London: Bloomsbury. S. 47–64.
- Savolainen, Panu (2017). *Teksteistä rakennettu kaupunki – julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Åbo: Sigillum.

- Seppänen, Liisa (2012). *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa – Eriyistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Åbo: Turun yliopisto.
- Smail, Daniel Lord (1999). *Imaginary Cartographies – Possession and Identity in Late Medieval Marseille*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Smail, Daniel Lord (2000). The Linguistic Cartography of Property and Power in Late Medieval Marseille. I: Hanawalt, Barbara A. & Kobińska, Michał (red.). *Medieval Practices of Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press. S. 37–63.
- Tantner, Anton (2009). Addressing the Houses – The Introduction of House Numbering in Europe », *Histoire & mesure*, Vol. 24, Nr. 2, s. 7–30. Doi: <https://doi.org/10.4000/historemesure.3942>.